

הרב אריאל בר-אלי

ר"מ בישיבת ההסדר

ודיין בביה"ד לדיני ממונות, שדרות

חרם צרכנים

חרם צרכנים מופעל מסיבות שונות כגון: ניסיון להורדת מחירים, ניסיון להשגת יעד ערכי כגון קניית כחול לבן, ניסיון להשיג יעד הלכתי-מניעת חילול שבת ומאכלים שאינם כשרים.

מה מייחד את חרם צרכנים בשונה מכל אמצעי שיווק אחר?

חרם צרכנים הוא התארגנות של קבוצת אנשים סביב פסילת גורם עסקי, המסר המרכזי של החרם הוא: אין לקנות במקום פלוני.

ניתן לומר כי ישנה פה חריגה מכוחות השוק היות ומפעילים לחץ ציבורי של קונים כנגד גורם פרטי, ישנה התארגנות החורגת משיקול הדעת הטבעי של קונים.¹

החוק הישראלי אוסר על מתחרים עסקיים "לפגוע בכושר של מתחרה אחר". הממונה על הגבלים עסקיים בודק שאין "הסדר כובל" בין חברות שונות. הנימוק לחוק הוא פגיעה בתחרות החופשית של השוק.²

ראשית, ברצוני לברר האם ישנה בעיה הלכתית ביוזמה של חרם צרכנים?

שאלה נוספת הנגזרת מכך- באלו מקרים ניתן ליזום חרם צרכנים? האם ניתן להשתמש בכלי זה לכל מטרה שהיא או שנקיטת צעד חריף זה אפשרית רק בנסיבות מיוחדות?

הבירור יתחלק לשני חלקים, הראשון בענין יורד לאומנות חברו והשני בענין אחריות בית הדין למסחר הוגן.

¹ סברה זו שימשה את בעל ערוך השולחן (חו"מ רכח,ד) לאסור הורדת מחירים מעבר למקובל בשוק "לזלזל מכירת סחורה - איסור גמור הוא, מתוך כך מקלקל דרכי המסחר".

² תביעה אזרחית 1617/93 "וולקן מצברים" נגד איגוד המוסכים אשר החרים את המצברים של וולקן. לאחרונה עלו כמה סוגיות ציבוריות הקשורות לחרם - חרם אומנים על היכל התרבות בעיר אריאל, חרם הרשות על מוצרים המיוצרים ביו"ש, חרם מתכנני העיר רואבי על חברות מיו"ש.

יורד לאומנות חברו

אנו מכירים את הנושא של תחרות עסקית כאשר מדובר על פתיחת עסק מתחרה, הטלת חרם על חנות שקולה כהקמת חנות מתחרה. בשני המקרים ישנו מעשה אשר יפגע בכמות הקונים של החנות. הדעה שהתקבלה להלכה מתירה פתיחת חנות נוספת אפילו בסמיכות מקום.³

לכן מותר לפרסם על חנות חדשה בדרך המקובלת על ידי שלטי חוצות או עיתונים. אולם כאשר ישנו ניסיון שכנוע ממוקד ללקוחות אשר קבועים בחנות אחת לעבור לחנות אחרת, יכולה להתעורר בעיה של "יורד לאומנות חברו".

כך מתבאר מתשובת הרשב"א (מובא בב"י חו"מ קנו) חייט אחד רגיל אצל עירוני אחד מכמה שנים שהוא לבדו עושה מלאכתו ובא חייט אחר ורצה להכניס עצמו עם העירוני הזה לעשות מלאכתו בזול יותר והראשון מתרעם עליו.

והשיב- אין בית דין מוציאין מידו שהעירוני נתן לו מדעתו אבל מסתבר שמוחין בידו דדמי קצת למצודת הדג כדאמרין (כא,ב) שאני דגים דיהבי סייארא הכא נמי כיון שרגיל לעשות מלאכתו על ידי זה הוי כאילו בא לידו.⁴ ועוד דכל מכר הרי הוא כבא לידו כבר. וההולך ומפתה את הגוי לעשות מלאכתו כפוסק לחיותו של זה וגוערין בו ומוחין בידו עכ"ל.

ברור הדבר כי לכל אדם שמורה הזכות לבחור היכן הוא קונה ואין לו מחויבות כלפי חנות קבועה. מנגד טוען הרשב"א מצד בעל החנות, לקוח קבוע, נחשב כבר עכשיו כהכנסה בטוחה לעסק ומי שמפתה אותו כאילו גוזל את בעל החנות הראשון. בעל חנות החדש אינו יכול ליזום פניה אישית לקונים הנמצאים כבר ברשתו של חברו.⁵

---

³ חו"מ קנו, כאשר מוכר חדש ואינו מבני העיר ניתן למנוע ממנו, גם אז עומדת בפניו האפשרות לשלם את מיסי העיר ובכך להסיר את המגבלה.

⁴ בספר אורים גדולים (לרב זאבי) עמוד קצה, תמה מדוע לא הזכיר הרשב"א את דין "עני המהפך בחררה" ותירץ שרק במכר ושכירות קיים דין זה ולא בעבודה שמתפרנס ממנה.

⁵ דין זה יסודו מתקנת חכמים, שכן מהתורה אין שום התקשרות מחייבת. ניתן היה לפקפק על עצם ההשוואה בין דגים ואדם ולטעון שרק דגים שלא פועלים עם שיקול דעת נחשבים "כמאן דמטי לידיה" אדם אף פעם לא מובטח שיגיע למוכר לכן אצלו אין בעיה לשכנע להגיע למוכר חדש וכ"כ אבני נזר תשובה כד, דברות משה סימן כ.

מרחיקים מצודת דג מן דג

הרשב"א הביא מקור לדין זה את מצודות דגים. מעיון בסוגיא שם מתברר שישנם הסברים שונים לדין זה. בב"ב (כא,ב) יש מחלוקת בענין הירוד לאומנות חברו. הלכה נפסקה כדעה המתירה: "היה שם במבוי אחד מבני מבוי אומן ולא מיחו בו, או שהיתה שם מרחץ או חנות או רחים ובא חברו ועשה מרחץ אחרת כנגדו, אינו יכול למונעו ולומר לו: אתה פוסק חיי" (חו"מ קנו,ה).

בגמרא מובאת ברייתא המוסכמת על כולם "מרחיקים מצודת הדג מן הדג כמלא ריצת הדג", הסברא - "שאני דגים דיהיבי סיירא".

פירש רש"י "כיון שהכיר זה חורו ונתן מזונות בתוך מלא ריצתו בטוח הוא שילכדנו דה"ל כמאן דמטא לידיה ונמצא חברו מזיקו אבל הכא מי שבא אצלי יבא ומי שבא אצלך יבא". למד הגר"א (שם ס"ק כח) מדברי רש"י כל שהקונה היה "בכיסו של המוכר" כדוגמת הדג ההולך למצודה, אסור להשפיע עליו ולהציע לו עסקה אחרת, ממש כדברי הרשב"א.

בשו"ת חתם סופר (חו"מ עט) כתב "כשהם פורשי מצודה לוכדי הדג הוא שהי' הוא בטוח שיבוא לידו וכיון שהי' מובטח שיבוא לו והרי זה לוכדו אסור והי"ה אם כבר היו הקונים בחנותו וגמר הפסוק ולא חסר כלום באופן שהי' בטוח שיקחו ממנו ובא זה ומוליכם לחוץ ה"ל גזל". הגדרה מעניינת מופיעה בספר משנת רבי אליעזר (סימן צח) "יש לו חזקה בגופם ובממונם".

לדרך זן המדד הקובע הוא רמת הוודאות, ככל שברור שהקונה היה אכן מגיע למוכר הראשון יש להחשיבו כאילו כבר נמצא בידו (וכן הסיק בתשובת משאת בנימין סי' כז). לאור זאת אין אפשרות לפנות ללקוחות קבועים ולשכנע אותם להחרים את בעל החנות משום שההנחה שהם אכן יקנו בחנות הראשונה, אלא אם כן הסיבה לחרם מצדיקה פגיעה זו.

דרך נוספת מובאת בריטב"א ובתשובת מהרי"ק (סימן קל"ב) הדגש הוא על הטרחה שהשקיעה הדייג הראשון בפריסת הרשתות. לכן אם בעל החנות השקיע וטרח ביצירת קהל לקוחות קבוע, אסור לפנות אליהם להשתתף בחרם צרכנים.

כיוון אחר מופיע במרדכי בשם אביאסף ומקבל חיזוק בתשובת חת"ס (שם) לדעתם, כאשר ישנה פגיעה מוחלטת במוכר⁶ הוא יאלץ לסגור את העסק שלו אזי יש לו זכות למנוע את פתיחת חנות חדשה. לדבריהם, הגבול לחרם צרכנים הוא לא למוטט ולגרום לסגירת העסק המתחרה.

לסיכום, למדנו מהמקרה של פריסת מצודה לדגים כי ישנה בעיה בפגיעה בלקוחות קבועים, לרשב"א אם ישנה סבירות גבוהה שימשיכו לקנות, למהרי"ק רק אם הושקע עמל במשיכת הקונים לחנות הראשונה, לאביאסף רק אם החרם יפגע אנושות בחנות הקודמת.

דין מערופיא

כתב רמ"א (חו"מ קנו) "אדם שיש לו עובד כוכבים מערופיא [בלעדיות] יש מקומות שדנין שאסור לאחרים לירד לחיותו ולעסוק עם העובד כוכבים ההוא, ויש מקומות שאין דנין".⁷

הגר"א הביא מקור לשיטת האוסרים את המקרה של מצודת דגים כמבואר לעיל. המהרש"ל (ב"ב שם) באר את דעת המתירים משום שלמדו את הסוגיא של מצודת הדגים שהם ניצודו והדייג החדש גורם להם לצאת מתוך המצודה, לכן אין ללמוד לעיסקה שעדיין לא יצאה לפועל.

יש לשאול לדעת האוסרים מה בין חנות יחידה שיש לה ציבור לקוחות קבוע ומותר לפגוע במונופול שלה ליהודי המלווה לגוי בריבית באופן קבוע ואסור לפגוע בו?

התשובה מובאת בשו"ת חתם סופר (שם). יש לחלק בין פתיחת חנות, שהיא מתבצעת במקומו של המוכר החדש לבין כניסה לתוך רשותו של חברו. כמו שאסור להוציא לוקח מתוך חנות כך אסור לשכנע מעביד להחליף את העובד הקבוע שלו. כאן ישנה כניסה לתוך גבולו של חברו. כך נראה בדברי יד רמ"א "כל חד לא עביד אלא בדנפשיה, כל חד מאי דפסקו ליה משמיא".

לאור זאת, יש לדמות פניה ללקוח קבוע ככניסה לגבולו של חברו. הגדרה זו משלימה את ההגדרות הקודמות אשר עסקה בדמיון לדגים.⁸

⁶ בתשובת בית אפרים (סימן כו) להלכה אין חוששין כלל לדעה זו.

⁷ מקורו ממרדכי ב"ב תקט"ו ושם דעת החולקים רק בגלל שמדובר בגוי שנכסיו כהפקר.

עני המהפך בחררה

כיוון נוסף לאיסור מופיע בפסקי דין רבניים (חלק ד עמוד 9) שדימו את הדבר לדין עני המהפך בחררה "אולי שייך גדר מהפך בחררה, על עצם הקונה - שהתובע היפך להשיגו לצדו וכעת באו הנתבעים והוציאו חררה בטוחה זו ממנו והעבירו אותו שותף - קונה לצדס הם. כעין זה כתבו התוס' בקידושין נט,א, ד"ה עני, גבי מלמד שאסור לו להשכיר עצמו אצל בעה"ב שיש לו מלמד בביתו.

חובת בית דין לדאוג למסחר הוגן

אחד מתפקידיו של בית דין הוא לפקח על מחירים של מוצרי יסוד וכן על כלי מדידה ושקילה (חו"מ רלא), הדבר מוכיח שבית דין ממונה על הגינות במסחר. לכן אם ישנו ניסיון להשפיע על כוחות השוק בצורה אלימה בודאי שבית דין מצווה למנוע זאת. לעניות דעתי חרם צרכנים הוא סוג מסוים של אלימות מילולית ולכן ישנו צורך להגביל את השימוש ב"חרם צרכנים" על ידי פרסום של הבעיות ההלכתיות בדבר.

נכון, שבאופן ישיר אין כאן הפעלת אלימות פיזית אולם ניתן לראות בהתארגנות ציבורית כנגד אדם פרטי סוג מסוים של אלימות. מקור הכוח של חרם צרכנים נובע מנקודה זו של עמידה של קבוצה מול יחיד, וזה בדיוק סוג מסוים של אלימות, בדומה לביטוי "אלימות מילולית".

כוונת הדברים, אפילו לחץ קל יכול לגרום לאדם לשתף פעולה עם החרם היות ולא מנסים להחליט לו היכן לקנות. קל יותר לאגד קונים סביב החלטה היכן לא לקנות, מאשר היכן לקנות. ולכן יש פה מימד של השתתפות בחרם, שלא מתוך שיקול דעת, בחלק מהמקרים הקונה לא מברר את הפרטים ומשתף פעולה מתוך לחץ חברתי. אנו רואים שהמחוקק אכן נתן דעתו על הפגיעה הכלכלית בשוק ואסר התארגנות הפוגעת בחופש התחרות.

ניתן ללמוד על עמדת התורה כנגד כוח התארגנות במסחר, מהדין של התארגנות סוחרים. סוחרים יכולים ליצור מסגרת מחייבת, המגדירה את דרך המסחר הלגיטימית (שו"ע חו"מ רלא) אולם, בכל זאת ההחלטה שלהם

---

⁸ ישנה דעה המרחיקה לכת ואוסרת על בעל חנות לפנות אפילו ללקוחות שאינם קבועים ולפרסם את עצמו. בשו"ת מהר"י ענייל סימן סט כתב, שכל פעולה אשר פונה ישירות לקונים, אסורה. לדעתו מותר לפתוח חנות ליד חברו אבל אסור לעשות פעולת שכנוע כנגד חברו.

מותנית בהסכמת אדם חשוב, ניתן לבאר זאת באותו אופן, יש כאן כוח של קבוצה ואי אפשר לתת לה יד חופשית ללא ביקורת של נציג הציבור.⁹ סיכום-ישנו צורך בפיקוח על המניעים של חרם צרכנים ואם יתברר שהם לא מוצדקים, אזי יש למנוע את הטלת החרם במקרה זה.

סיבות מוצדקות להטלת חרם:

1. הפקעת מחירים כמניע לחרם צרכנים

ניתן להוכיח מהגמרא כי מניע כלכלי הבא להלחם בהפקעת מחירים הוא מניע ראוי.

דבר זה נלמד מדברי שמואל במסכת סוכה (דף לד):¹⁰

אמר להו שמואל להנהו דמזבני אסא: אשוו וזבינו, ואי לא - דרישנא לכו כרבי טרפון.

פירש רש"י, שמואל רצה להשפיע על מחיר ההדסים שהיה גבוה ולשם כך השתמש באיום הלכתי- הדס קטום יהיה כשר לכתחילה לארבעת המינים. מסתבר שכמו שמואל לחץ את הסוחרים על ידי איום הלכתי כך ניתן ללחוץ אותם על ידי חרם צרכנים.

בשו"ת צמח צדק (סימן כח) התמודד עם סוחרים, שהעלו את מחיר הדגים למחיר מופקע. "שפיר דמי לעשות תיקון שלא יקנו דגים כלל, כמה שבתות, כדי שיוזלו".

2. חרם צרכנים מטעמים הלכתיים

פסיקה הלכתית של רב, המשמש בעמדה ציבורית, כנגד עסק יוצרת חרם ממניעים הלכתיים. דבר פשוט הוא, לצורך כפיה על מצוות או להימנע מעבירות מותר להפעיל לחץ צרכני, אך ישנם גם מקרים גבוליים.

דוגמא מתחום הכשרות- חנות מוכרת אוכל שאינו כשר, ברור כי יש חובה הלכתית לפרסם זאת על מנת להפריש את הציבור מאיסור.

---

⁹ לשון הרמב"ן בב"ב ט: "דילמא מייקרי זביני הילכך לאוו תנאה עד דשקלי רשותיה מיניה".

¹⁰ וכן בפסחים לא,א ובכריתות ח,א - "המעון לא אלין עד שיהיו בדינרין".

לעומת זאת, מקום הפתוח בשבת ואין בו בעיות כשרות,¹¹ לא קיים שיקול של הפרשת ציבור מאיסור ולכן אי אפשר לפסוק שאסור לאכול שם. מסתבר שעבור רווח עקיף כגון לחץ על המוכר שישגור את החנות בשבת, ניתן לזוּם חרם צרכניים.¹²

3. תו תקן צנוע, אינטרנט רימון

בשדרות, קיימת יוזמה חדשה של ארגון "מעמקים" להפיץ לתקופת הקיץ בחנויות תעודה שכותרתה "תו תקן צנוע". עסק המקבל על עצמו תלבושת אחידה אשר עונה על כללי הצניעות הבסיסיים, זכאי לקבלת תעודה.

נשאלת השאלה, האם ניתן לחזק את היוזמה בפסיקה הקובעת כי ישנה חובה לקנות במקום שיש בו תעודה בלבד?

אותה שאלה התעוררה ביחס לעידוד המעבר לאינטרנט רימון, האם ניתן לומר שישנה חובה הלכתית לעבור לחברה זו?

על שחיה בחוף מעורב כתב הרב עובדיה יוסף שליט"א "ההולך לרחוץ שם, נקרא רשע שאי אפשר שלא יסתכל בנשים הפרוצות וגדול עונו מנשוא" (יחוה דעת ה, סג). אולי כניסה לחנות אינה דומה לשחיה בחוף מעורב, כאן אין ודאות שאדם יעבור איסור.

למרות זאת מהגמרא (ב"ב נז, ב) נראה אחרת:

עוצם עיניו מראות ברע - א"ר חייא בר אבא: זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה. היכי דמי? אי דאיכא דרכא אחריתא, רשע הוא! אי דליכא דרכא אחריתא, אנוס הוא! לעולם דליכא דרכא אחריתא, ואפ"ה מיבעי ליה למינס נפשיה.

¹¹ הנחה זו לעצמה צריכה בדיקה, כיצד ניתן לדעת שהמקום כשר אם אין השגחה בשבת!

¹² על פי שיקול דעת, אולי יש לדאוג לטובת הקונים במשך השבוע שיאכלו אוכל כשר. מנגד, החרמת המקום אולי תגרום לבעל העסק לסגור בשבת. בנוסף, יש לדון בהשפעה על מערכת הכשרות הארצית- נתינת תעודת כשרות למקום הפתוח בשבת היא פתח למקומות אחרים שהיו סגורים עד עתה. [נעי' שו"ת ציץ אליעזר ח"א סימן נה בשאלה: "אם יש לרבנות לתת הכשר לבית מלון שמקבל עליו לא לבשל בשר בחלב ומתנה אבל שלא יפריעו לו להאכיל לאורחיו הרוצים בכך בשר בחלב צונן", ותגובת הרב עובדיה יוסף שליט"א, בצ"א סוף כרך יב]. **הערת מערכת**

מבואר בגמרא, כשיש דרך אחרת ואדם בוחר לעבור במקום שיש בו נשים המכבסות נקרא רשע. הרי אדם זה הולך בדרכו ללא כוונות זנות, הוא עובר רק זמן קצר לידן, ואף על פי כן נקרא רשע.

קשה לדמות גלישה ללא "אינטרנט רימון" למפגש עם נשים העומדות על הכביסה, מכיוון שלא בכל גלישה ישנם מראות שאינם צנועים. אומנם בלחיצת כפתור ניתן "ליפול" אבל עדיין צריך לעשות פעולה.

רק לאחר שיהיו די נתונים על הרגלי הגלישה של הציבור שאליו פונים יהיה ניתן להסיק מסקנות. בשלב זה אי אפשר לומר באופן גורף שיש איסור, אלא לדבר על הצורך והחשיבות של "אינטרנט רימון".

לעומת זאת, אדם הנכנס לחנות ואפילו לזמן קצר, כן נפגש במוכרת בלבוש לא צנוע, יש לדמות זאת לנשים העומדות על הכביסה ונקרא רשע (אם יש לו אפשרות אחרת).

מהי משמעות הכינוי רשע? האם הכוונה למה שכתב הרב עובדיה שליט"א "גדול עונונו מנשוא"? – משום שבוודאות אי אפשר שלא יחטא, או אולי אין פה ממש איסור, והביטוי החריף "רשע" משמש כאמצעי להרתיע את האדם מכניסה לניסיון.

נראה שהדבר תלוי בהבנת גדר האיסור של הסתכלות במקומות מכוסים - "טפח באשה ערווה" (ברכות כד, א); האם מצד עצמו או מחשש הרהור?

נאמר בבבלייתא אם אין דרך אחרת - "אנוס הוא", בפשטות, הבריייתא עוסקת באדם שאין לו הכרח לילך שם אלא יש לו צורך של פרנסה וכדומה. שואל הרב פיינשטיין זצ"ל (אגרו"מ ח"א אבה"ע נו) כיצד הותר איסור ערווה אם אין פה באמת אונס?

אפילו אם מדובר בהליכה לצורך פרנסה, אונס ממון לא דוחה איסורים!!

תמצית דבריו: ראייה, ללא כוונה לזנות אסורה רק מצד חשש הרהור¹³ ולא מצד "לא תקרבו" לאוו זה קיים רק בנגיעה פיזית (כן משמע גם מההפניה של הגר"א אבה"ע כא, ד, לגמרא בע"ז כ העוסקת באיסור הרהור).

¹³ איסור הסתכלות בערוה קשור למטרה של המתבונן. ראייה לשם זנות אסורה מהתורה מצד עצמה (פני משה מובא באוצר הפוסקים אבה"ע כא ס"ק ז). ראייה לשם הנאה נחלקן הראשונים האם נכלל בלא תתורו, לרבנו יונה אסור מהתורה ולרמב"ם מדרבנן (ב"ש אבה"ע כא, ב). יעויין בספר "ואת הצנועים חכמה" חלק ב עמוד שס"ב הדן באריכות בדעת הרמב"ם ושאר ראשונים.

מעטה מובן, אם כל האיסור הוא חשש הרהור, כאשר אין אפשרות אחרת, ואדם הולך לצורך פרנסתו, הוא רשאי לסמוך על עצמו¹⁴ שלא יגיע לכלל הרהור.

השימוש בסוגיא בביטוי אונס, כוונתו "צורך", המתיר לאדם להיכנס למצב של ניסיון.¹⁵

לפי האגרות משה האדם לא עבר ממש איסור אלא נכנס למצב של ניסיון ללא הצדקה. נראה שהביטוי רשע הוא בעיקר אזהרה כלפי האדם ההולך שם אבל הוא לא טומן בחובו איסור וממילא אין יכולת התערבות חיצונית של רב או בית דין.

לאור דבריו נראה כי אין אפשרות לגבות הלכתית את חרם הצרכנים "תו תקן צנוע".

בשו"ת שרידי אש (ח"א לז) נקט שיש איסור בעצם הראיה, וזה לשונו:

הנה כת"ר ראה מה שכתב הגה"ח חפץ חיים¹⁶ ולענ"ד נראה פשוט, עפ"י מה שכתב הרמח"ל במסילת ישרים פ"א, שכל עניני זנות אסורים וראיה היא זנות של עינים שנאסר ככל שאר עניני הזנות חוץ מגופו של מעשה, שאע"פ שאין בהם כרת או מיתה, אסורים הם איסור עצמם,

¹⁴ הוא מסתפק באדם המכיר עצמו שיגיע להרהור - "והנה מדסתם בגמ' משמע יותר שאף שלא בטוח שלא יבוא להרהור נמי מותר לילך בליכא דרכא אחריתא לעשות צורך פרנסתו ושאר צרכיו, מטעם שאיסור הרהור אינו מצד עצמו אלא כדי שלא יבוא לידי טומאה בלילה שלא ברור הדבר שיבוא לידי טומאה אלא שיש לו לחוש לזה לכן לא מחוייב למנוע מצרכיו ולהפסיד פרנסתו בשביל הספק.

אבל לא מסתבר להקל כ"כ, דכיון שהקרא אסר להרהר מצד ספק זה הרי נמצא שהרהור הוא כבר איסור בעצם וממילא כיון שידוע שא"א לו בלא הרהור איך יהיה מותר לו לעבור על איסור שבתורה בשביל פרנסתו וצורכו בלא פ"נ, אך אולי כיון שבקרא נאמר הטעם דשמירה משום שיבוא מזה לדבר רע הוא כנאמר שאינו איסור ברור ולכן צ"ע לדינא."

¹⁵ עיי' תוספות (ע"ז מחב, ב) שכל שאחת הדרכים ארוכה יותר - מקרי "לא אפשר".

¹⁶ יש לעיין בדעת החפץ חיים, מצד אחד במשנ"ב עב, התחיל בכך שהסתכלות לשם הנאה אסורה משום לא תתורו, המשיך וכתב בשם פרי מגדים לאסור ראייה בעלמא במקומות המכוסים. נראה שהנימוק לכך הוא שעצם הראיה אסורה שהרי לא מדובר על הסתכלות המביאה לכלל הרהור.

לעומת זאת בספרו חפץ חיים (כלל ו, באר מיים חיים יד) כתב, שאין איסור ראייה כאשר אין כוונה ליהנות. התקשה מדוע הסוגיא בב"ב אוסרת על האדם לילך בדרך משום שיפגוש מראות לא צנועים ומתעלמת מהתר המופיע בפסחים (כה, ב) הנאה הבאה לו בעל כורחו- מותרת. (התשובה שלו היא יש להחמיר בעריות שמא יבוא לכלל הרהור ועל זה נאמר התרחק מהכיעור, לא חזר בו שראיה ללא כוונה להנות מותרת).

מלבד היותם גם גורמים ומביאים אל האיסור הראשי עצמו. ולפי זה בזנות אסרה התורה מעשה העינים ומעשה הלב, משא"כ בכל התורה כולה.

ניתן להתייחס לכניסה לחנות כאיסור ולכן ישנו צורך להתערבות הלכתית אשר תאסור קניה בחנויות אלו.

נדגיש שיש לשקול את התועלת בהתבטאות ציבורית בענין זה, יתכן שבעלי החנויות יצאו למאבק נגד כפיה דתית ואז יצא שכרנו בהפסדנו, על זה נאמר, אין לו לדין אלא מה שעניו רואות.

סיכום

1. יוזמה לחרם צרכנים היא שימוש בכוח ציבורי הגובל באלימות לכן יש לצמצם את השימוש בדבר זה רק למניעים מוצדקים.
2. שיקולים מוצדקים להטלת חרם : מניעת איסור- אפילו באופן עקיף מאבק בעליית מחירים
3. לגבי השאלה שהצבנו האם ניתן להטיל חרם הלכתי, דהיינו לאסור גלישה באינטרנט שלא דרך אינטרנט רימון. בשלב זה, כאשר אין מספיק נתונים על הרגלי הגלישה של הציבור הדתי, גלישה ללא החסימה של אינטרנט רימון אינה איסור. אולם אדם המכיר את עצמו ויודע שבעבר היו לו נפילות חובה עליו לדאוג לגלישה מוגנת.
4. בנושא של "תו תקן צנוע" אין אפשרות להטלת חרם הלכתי על חנויות שלא מוכנות לפיקוח בענייני צניעות. לחלק מהדעות האיסור להימצא בחנות כזו הוא רק משום חשש הרהור ובוזה אין ידיעה גורפת שרוב הלקוחות נכשלים בהרהור.
5. כאשר ישנם חנויות אשר יש בהם השגחה על לבוש הולם, מי שקונה בחנויות אחרות בהם הלבוש אינו צנוע, נקרא רשע.